

ΙΣΙΔΩΡΟΣ
ΖΟΥΡΓΟΣ

παλιές
και νέες
χώρες

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ

ΙΣΙΔΩΡΟΣ ΖΟΥΡΓΟΣ

παλιές και νέες χώρες

ΜΥΘΙΣΤΟΡΗΜΑ

Θέση υπογραφής δικαιούχου δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας,
εφόσον αυτή προβλέπεται από τη σύμβαση

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις της ελληνικής νομοθεσίας (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως άνευ γραπτής αδείας του εκδότη η κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο (ηλεκτρονικό, μηχανικό ή άλλο) αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή και η εν γένει εκμετάλλευση του συνόλου ή μέρους του έργου.

Εκδόσεις Πατάκη – Σύγχρονη ελληνική λογοτεχνία
Πεζογραφία – 561

Ισίδωρος Ζουργός, *Παλιές και νέες χώρες*
Υπεύθυνος έκδοσης: Κώστας Γιαννόπουλος
Σχεδιασμός εξωφύλλου: Θανάσης Γεωργίου
Διορθώσεις: Γιάννης Κοτσιφός

Σελιδοποίηση: Κωνσταντίνος Καπένης

Copyright© Σ. Πατάκης ΑΕΕΔΕ (Εκδόσεις Πατάκη)
και Ισίδωρος Ζουργός, Αθήνα, 2023

Πρώτη έκδοση από τις Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα, Οκτώβριος 2023

Κ.Ε.Τ. Ζ044 Κ.Ε.Π. 636/23

ISBN 978-618-07-0635-2

ΠΑΝΑΓΗ ΤΣΑΛΔΑΡΗ (ΠΡΩΗΝ ΠΕΙΡΑΙΩΣ) 38, 104 37 ΑΘΗΝΑ,
ΤΗΛ.: 210.36.50.000, 801.100.2665, 210.52.05.600, ΦΑΞ: 210.36.50.069
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ: ΕΜΜ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 106 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 210.38.31.078
ΥΠΟΚ/ΜΑ: ΚΟΥΤΣΑΣ (ΤΕΡΜΑ ΠΟΝΤΟΥ – ΠΕΡΙΟΧΗ Β' ΚΤΕΟ), 57009 ΚΑΛΟΧΩΡΙ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ, Τ.Θ. 1213,
ΤΗΛ.: 2310.70.63.54, 2310.70.67.15, 2310.75.51.75, ΦΑΞ: 2310.70.63.55
Web site: <http://www.patakis.gr> • e-mail: info@patakis.gr, sales@patakis.gr

Έλαμπε ο ήλιος, ο ουρανός ήταν γαλάζιος, ανείπωτη η γαλήνη. Τότε, κάτι ξυπνούσε μέσα μου κι ολοένα με καλούσε κάπου να πάω, κι εγώ όλο θαρρούσα πως, αν προχωρούσα ολόγισια, αν περπατούσα ώρες και ώρες, θα έφτανα πέρα από εκείνη τη γραμμή όπου σμίγουν ο ουρανός με τη γη κι εκεί θα έβρισκα τη λύση του αινίγματος...

Φιοντόρ Ντοστογιέφσκι, *Ο πλίθιος*,
μτφρ. Σταυρούλα Αργυροπούλου

Για να απολαύσει κάποιος τον κόσμο του Βερν, συνιστάται πρώτα ένα λουτρό νεότητας. Δε χρειάζεται να είναι νέος, αρκεί να νιώθει και να σκέφτεται σαν νέος.

Λυσιάν Μποϊά, *Ιούλιος Βερν - Τα παράδοξα ενός μύθου*,
μτφρ. Άννα Δαμιανίδη

Τα πρόσωπα του μυθιστορήματος γεννήθηκαν από τη φαντασία. Κάποια που επισημαίνονται με υποσέλιδη σημείωση είναι πραγματικά και έχουν αφήσει το μικρό ή μεγάλο ίχνος τους στην καταγεγραμμένη Ιστορία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Θεσσαλονίκη – Αθήνα –
Ερμούπολη – Θεσσαλονίκη

Μαύρα νερά	13
Πώς ο κύριος Μιχαήλ Δέδες πέρασε την είσοδο του πατρώου οίκου	31
Ευτυχές το νέον έτος	58
Λόγια του κήπου	69
Ειμαρμένης παίγνια	81
Σαλόνια ή στην γκιλοτίνα του πλήθους	90
Σάπωνες, έλαια, δάχτυλα	122
Περί της γονιμότητας των υπηρετριών	140
Αδελφός και αδελφή	152
Ασπάζομαι την δεξιάν σας	159
Με το βλέμμα στα δοκάρια της οροφής	166
Δεν είναι όλα φανερά κάτω απ' τον ήλιο	177
Η συνέχεια μιας αστείας ιστορίας	185

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Θεσσαλονίκη – Αθήνα –
Φάρος Ψαθούρας – Θεσσαλονίκη

Οικογενειακοί δεσμοί	205
Ένα κλουβί δίχως πόρτα	219
Αγαπώ σε, Αθήνα	235
Γράμματα ή το άνοιξε κλείσε μιας αυλόπορτας	249
Στο σύνορο κόσμου και ουρανού	259
Πώς να ξεφύγεις;	271
Είμαι το τίποτα ενός μικρού κόσμου	291
Όλα κάποτε αλλάζουν	298
Πόσοι καλοί χωράνε;	310
Στον ομφαλό της θάλασσας πριν από τα νύχια της φωτιάς	320
Νέα ζωή σε παλιές ράγες	329
Ο χρόνος περνά, και η σιωπή περισσεύει	344
Ποιος είναι ποιος	357
Με πήρε ο ύπνος	373
<i>Σημείωμα του συγγραφέα</i>	<i>385</i>
<i>Πηγές – Οφειλές</i>	<i>389</i>

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Θεσσαλονίκη - Αθήνα -
Ερμούπολη - Θεσσαλονίκη

Μαύρα νερά

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 1911

ΠΕΡΠΑΤΗΣΑ ΓΙΑ ΛΙΓΟ μέσα από λάσπες κι ύστερα κατηφόρισα στο λιθόστρωτο της Σαμπρή Πασά.¹ Δεν κρατούσα τσαντάκι, όπως οι μοντέρνες γυναίκες, για να έχω μέσα καθρεφτάκι, χτένα, πούδρα... Είχα μόνο το παρασόλι μου, που το άνοιγα και το έκλεινα όποτε χρειαζόταν.

Πέφτει μια βροχή κουμπωμένη, διστακτική, αφού κάθε τόσο αρχίζει και πολύ σύντομα σταματά. Ξεκίνησε από χθες, τότε που είπα στον Λάζαρο να ετοιμάσει την άμαξα, για να κινήσουμε το επόμενο πρωί. Σήμερα πάντως ο ήλιος δε φάνηκε, τον φάσκιωσαν πυκνά σύννεφα. Ο αμαξάς μου όμως καταλαβαίνει την ώρα που θα πρέπει να κινήσουμε, ξέρει τον χρόνο δίχως ρολόι και χωρίς το μούτρο του ήλιου. Νιώθει το φως και το σκοτάδι ακόμη κι όταν κοιμάται.

1. Η σημερινή οδός Ελευθερίου Βενιζέλου, στο κέντρο της Θεσσαλονίκης.

«Θα βρέχει αύριο, κυρία, αυτό να το 'χετε κατά νου», σχολίασε καθώς περνούσε μ' ένα σφουγγάρι το σκέπαστρο της βικτόριας²».

Στεκόμασταν και οι δυο κάτω από το υπόστεγο της αυλής.

«Το ξέρω, χριστιανέ μου», του 'πα ανόρεχτα και του γύρισα την πλάτη.

«Όπως επιθυμείτε, κυρία», τον άκουσα πίσω μου να σχολιάζει.

Είμαι μια μεσόκοπη γυναίκα που κατεβαίνει τη Σαμπρή Πασά κι ύστερα από λίγο μπαίνει στο βιβλιοπωλείο του Μόλχο. Ρώτησα για την παραγγελία που είχα κάνει πριν από εβδομάδες, το βιβλίο είχε φτάσει κι ήταν ακουμπισμένο σ' ένα ράφι. Γιατί άραγε το ζήτησα; Ακόμη δεν είμαι σίγουρη. Ανδρέας Συγγρός – Απομνημονεύματα. Τι σχέση είχες εσύ, ακριβέ μου, με τον Συγγρό; Η απάντηση εύκολη: καμιά απολύτως. Ίσως γι' αυτό θέλησα να το διαβάσω, ως τη βιογραφία μιας ζωής που δεν είχε καμιά σχέση με τη δική σου. Η καταγεγραμμένη ζωή ενός άνδρα που έζησε ως το αντεστραμμένο είδωλό σου στον καθρέφτη. Αν σήκωνες μπροστά στο κρύο γυαλί το αριστερό σου χέρι, ο Συγγρός θα σήκωνε το δεξί. Αν έπαιρνες βαθιά ανάσα, εκείνος θα ξεφυσούσε. Αν έκλαιγες, εκείνος θα γελούσε.

Βγήκα στον δρόμο βαστώντας στο ένα μου χέρι την ομπρέλα ανοιγμένη και στο άλλο το βιβλίο τυλιγμένο σε χοντρό χαρτί, ένα βιβλίο φασκιωμένο. Στου Μόλχο ήθελαν να με εξυπηρετήσουν, κι έτσι, λόγω της βροχής, του φό-

2. Άμαξα για δύο άτομα, με δύο θέσεις και πτυσσόμενο σκέπαστρο.

ρεσαν ένα μικρό πανωφόρι. Τώρα που θα γράψω τη ζωή σου, έτσι θα τη φροντίσω κι εγώ: θα έχω το χειρόγραφο τυλιγμένο σε μάλλινο πανί, για να το προστατέψω απ' τις βροντές και τις αστραπές όσων δε σε συνάντησαν.

Ύστερα από λίγη ώρα γύρισα στην άμαξα, που με περιμένε μακριά απ' τους στενούς δρόμους. Ο Λάζαρος, όρθιος δίπλα στ' άλογα, κάπνιζε τοτσιμπούκι του. Η τραγιάσκα του δεν έχει μεγάλο γείσο, και απορώ πώς η βροχή δεν του σβήνει την καρβουνιά της πίπας. Τελικά ούτε αυτό με παραξενεύει, γιατί έχω καταλάβει από καιρό πως ο Λάζαρος είναι ένας αμαξιάς που τον τυλίζουν από γεννησιμιού του πολλά μυστήρια.

Έχω πια επιστρέψει στο σπίτι και στέκομαι πίσω απ' το παράθυρο, αυτό που βλέπει στον μεγάλο δρόμο, στη λεωφόρο των Εξοχών, που την περπατούσες για χρόνια. Δε σε ρωτάω αν τη θυμάσαι, αφού οι πεθαμένοι δε θυμούνται, εμείς μόνο σας θυμόμαστε. Εσείς μας έχετε στη βουβή λησμονιά, μια αδικία που επιλοχώνει ανάμεσα στα δύο βασίλεια από καταβολής κόσμου.

Η κουρτίνα στο παράθυρο είναι τραβηγμένη απ' το πρωί λόγω της συννεφιάς. Στο σαλόνι, επάνω στο σεκρετέρ, είναι αφημένο το βιβλίο του Συγγρού. Δίπλα του στέκει ένα αμπαζούρ με υφασμάτινο καπέλο στις αποχρώσεις του χώματος, ενώ πιο πέρα τοίχοι, πολυθρόνες και καναπέδες, όλα είναι γεμάτα υφαντά και κεντήματα: ο γυναικίος κόσμος. Σου θυμίζω όμως πως δεν ήταν αυτός ο δικός μου κόσμος. Ο δικός μου είχε μελάνι, χρεόγραφα, τίτλους δανείων, ενέχυρα τίτλων, λογιστικά φύλλα και αποδείξεις εξόδων. Τώρα που είμαι σε κάποια ηλικία, έγινα κι εγώ σαν τις υπόλοιπες γυναίκες, αυτές με τη βεντά-

λια, ή σαν εκείνες που μετά τον γάμο έχασαν το επώνυμό τους κι έγιναν αγνώριστες απ' τα κιλά της γέννας.

Μην πιστέψεις αυτά που λέω, Μιχαήλ, σε πειράζω. Έτσι το έγραφα, για να τραβήξω την προσοχή σου. Και τώρα ακόμη δεν είμαι σαν τις γυναίκες των άλλων. Ούτε σαν τις κυρίες της Φιλοπτώχου Αδελφότητας, που τα μάγουλά τους κάθε τόσο υποροδιίζουν, ούτε σαν τις εργάτριες δίπλα στο πρώτο μου σπίτι, κοντά στον Μόλο. Θυμήθηκα τώρα τη νηματουργία του Σαλομόν Σαΐας και τις εργάτριές του, που τις έπνιγε ο βήχας κάθε βράδυ απ' τις ίνες του βαμβακιού. Η σειρήνα του εργοστασίου ουρλιάζε από τα βαθιά χαράματα, για να ξυπνήσει τους εργάτες, να τους διατάξει να ετοιμαστούν και να είναι στην ώρα τους μπροστά στις μηχανές. Μακάρι να είχα κι εγώ τώρα μια τέτοια σειρήνα, να ουρλιάξει και να σε ξυπνήσει. Να είχα τον τρόπο να σε ξεπεθάνω, και να αρχίσεις πάλι να θυμάσαι.

Είμαι, εν κατακλείδι, μια εύπορη οικοδέσποινα, πλασμένη μέσα σ' ένα ιδιαίτερο καλούπι, που φρόντισα από νωρίς να το σπάσω και να σκορπίσω τα κομμάτια του στους τέσσερις ανέμους.

Από τότε που έφυγες κι όσο κυλούν τα χρόνια, ολοκληρώνεται μέσα μου το μωσαϊκό μιας επιθυμίας. Μα τι λέω, μωσαϊκό κι ανοησίες, αυτό είναι κάτι ζωντανό, κάτι που κινείται και τρέφεται. Έμβρυο είναι, που σχηματοποιείται με τα χρόνια, μια κύηση αργόσυρτη κι ύστερα ο τοκετός. Στην αρχή το μεγάλο κεφάλι και ο κορμός, ύστερα τα χέρια, τα πόδια, ένα βρέφος ανυπόμονο να βγει στο φως.

Πόθησα βαθιά μέσα μου ν' απεικονίσω τη ζωή σου. Τον

πρώτο καιρό ρωτούσα τον εαυτό μου επίμονα το γιατί. Για ποιο λόγο, διάολε, να το κάνω ή τι στην ευχή, όπως θα έλεγε μια κυρία της Φιλοπτώχου.

Αναρωτιέμαι τι είχε τελικά η ζωή σου, ώστε να θέλω να μιλήσω γι' αυτήν; Νομίζω πως μάλλον θα τη γράψω ανάποδα, από το τέλος προς την αρχή, άλλωστε όλα επάνω σου λοξά ήταν και περίεργα. Στην πραγματικότητα, βέβαια, η ανάποδη ήμουν εγώ. Εγώ ήμουν το κλαδί του δέντρου που μεγάλωσε στραβά, εγώ η δύστροπη, η στρίγκλα. Ποτέ δε μου το είπες ευθέως κι ας είχες πλείστες όσες αφορμές, μιας που ζήσαμε μαζί τόσα χρόνια.

Εδώ δεν είναι Ελλάδα, Μιχαήλ, είναι μόνο ένας τόπος όπου μένουν και Έλληνες. Τον βασιλιά μας δεν τον λένε Γεώργιο, δεν είμαστε εμείς χριστιανικό βασίλειο. Να φανταστείς μόνο ότι πριν από λίγους μήνες είχαμε στην πόλη την επίσκεψη του νέου σουλτάνου, του Μεχμέτ του Ε', του μέθυσου, όπως φιθυρίζουν. Το Μπελεντιέ³ έστησε μια γιορτή με χρωματιστές αφίδες, γκρέμισε την περιφραξη του πύργου στον Μόλο, ως και βυσσινάδα έβαλε να ξεπηδάει από τις δημόσιες κρήνες για να χαίρεται ο κοσμάκης. Τον προηγούμενο σουλτάνο, τον αδελφό του τωρινού, τον Αβδούλ Χαμίτ, τον έχουμε ακόμη έγκλειστο στη βίλα Αλλατίνι. Εδώ είναι η χώρα των σουλτάνων, Μιχαήλ, μια αυλή των θαυμάτων. Εδώ ήρθες πριν από χρόνια και με αναζήτησες.

3. Η Δημοκρατία.

Νύχτωσε. Έριξα άλλη μια ματιά στον δρόμο, στο βρεγμένο λιθόστρωτο που γυάλιζε κάτω απ' τον στύλο του φωταερίου. Η Αρετή έχει ώρα που πάστρεψε την κουζίνα της και πήγε να πλαγιάσει, γέρασε πια και με την πρώτη ευκαιρία αποσύρεται στην κάμαρή της. Δεν ξέρω αν κοιμάται αμέσως ή αν τα γηρατειά φωνασκούν μες στο κεφάλι της, αν δεν την αφήνουν σε ησυχία, ώσπου να την πάρει ο ύπνος απ' το χέρι και να πορευτούν σε λειμώνες ονείρων. Ίσως ο ύπνος να την πηγαίνει έξω απ' τη Σαλονίκη, εκεί ανάμεσα στα δυο ποτάμια, στο λασποχώρι της, που το έδερναν πάντα οι θέρμες και η μαλάρια.⁴ Ποιος να ξέρει τι γίνεται στην κάμαρή της; Οι υπηρέτριες ζουν σε έναν ομιχλώδη κόσμο, που όσο κι αν προσπάθησα δεν κατάφερα να τον γνωρίσω όσο θα ήθελα.

Τράβηξα την κουρτίνα και κάθισα στο σεκρετέρ. Ανεβάζω το φτιλί της λάμπας και παραμερίζω τα απομνημονεύματα του Συγγρού. Σιγά μην ξοδέψω τη νύχτα μου με τις αναμνήσεις του τραπεζίτη, του χρυσοκάνθαρα. Προτιμώ να γράψω για σένα, αρχίζοντας, όπως ήδη το έχω αναφέρει, από το τέλος. Το υποσχέθηκα σήμερα το μεσημέρι μπροστά στη φωτογραφία σου που κρέμεται στον τοίχο αυτής της σάλας. Σου είναι γνωστό ότι κρατάω πάντα τον λόγο μου. Ξέρεις πως αυτό το 'μαθα από μικρό παιδί, ζώντας ανάμεσα σε Εβραίους σαράφηδες και Ρωμιούς τοκογλύφους. Ο λόγος είναι σαν την υπογραφή στο χρεόγραφο, τον σέβεσαι και τον τηρείς πάντα.

Θα αρχίσω απ' το τέλος λοιπόν, από κείνη τη νύχτα που το ημερολόγιο έγραφε 8 Ιανουαρίου του 1908, μια ημερο-

4. Η ελονοσία.

μηνία που δείχνει να ταιριάζει σε επιτύμβια επιγραφή: 8-1-1908. Ένα αδρό μοτίβο σαν αυτό που ξεχωρίζει στα πλακάκια του πατώματος ή όπως εκείνα που φτιάχνουν τα χελιδόνια καθώς περιμένουν στο σύρμα του τηλέγραφου, πριν αποδημήσουν. Η ημερομηνία του θανάτου σου είναι κατάλληλη για να χαραχτεί σε έναν επιτύμβιο σταυρό, μόνο που εσύ έχεις έναν αλλιώςίτικο τάφο. Πώς μπορεί κανείς να χαράξει αριθμούς πάνω στο νερό;

Θυμάμαι –έχουν περάσει πια τρία χρόνια– πως όταν κινήσαμε ήταν περασμένα μεσάνυχτα. Ήταν παραδόξως μια γλυκιά νύχτα, ημέρες της Αλκυόνας μες στο καταχείμωνο. Εδώ στη γειτονιά, στις Εξοχές, ακουγόταν μόνο ο θόρυβος των αλόγων μου απ' τον στάβλο, έτσι όπως πατούσαν μπρος πίσω νοτίζοντας με το χνότο τους τις ταΐστρες.

Άκουσα το πρώτο σφύριγμα και βγήκα στον κήπο. Ο Λάζαρος είχε ήδη ανοίξει την καγκελόπορτα, και δυο σκιές είχαν τρυπώσει μέσα βιαστικά. Κατέβηκα τα μπροστινά σκαλιά και στάθηκα απέναντί τους. Στο φως της κολόνας βάλθηκα να παρατηρώ τα χαρακτηριστικά τους. Τους έβλεπα για πρώτη φορά. Έδειχναν άνθρωποι του λιμανιού, επιλογή του Λάζαρου, έμπιστοι, όπως με είχε διαβεβαιώσει. Δεν υπήρχε λόγος να ανησυχώ. Γνώριζα από πολύ νωρίς, για την ακρίβεια από τότε που θυμάμαι τον κόσμο, πως τα τάλιρα κλείνουν όλα τα στόματα, και τα δικά τους έδειχναν πεινασμένα.

«Έχετε καμιά απορία;» ρώτησα χωρίς καλησπéρες και περιττές ευγένειες.

«Απ' το νοσοκομείο ο φύλακας ειδοποιήθηκε; Είμαστε εντάξει;» ρώτησε ο ένας απ' τους δυο.

Του έριξα μια απαξιωτική ματιά.

«Είμαι η Λεύκα Κηρομάνου, άνθρωπέ μου, και τις δουλειές μου τις κανονίζω σε όλες τους τις λεπτομέρειες!»

«Εντάξει, κυρά, έτσι ρώτησα», απάντησε ο μεγαλύτερος, που έδειχνε να είναι και ο πατέρας του νεαρού.

«Η καρότσα σας πού είναι;»

«Στον πίσω δρόμο, στα σκοτάδια, να μη φαίνεται».

«Έχει μάκρος να φανταστώ, θα βάλουμε ολόκληρο κρεβάτι...»

«Χωράει δέκα απ' τα μεγάλα βαρέλια, τις μπόμπες, που τις λέμε στο λιμάνι».

«Να βάλετε πανιά στις οπλές των αλόγων, μην ξεσηκώσουμε τον κόσμο».

«Βάλαμε, κυρά. Όσο αντέξουν φυσικά...»

«Δε μας πειράζει», πετάχτηκε ο Λάζαρος, «γιατί θα σταθούμε σε μεγάλο δρόμο, εκεί έχει φασαρία, και τη νύχτα άμαξες πάνε κι έρχονται, κανείς δε θα δώσει σημασία στη δική μας καρότσα».

«Έτσι είναι, όπως τα λέει ο αμαξάς σου. Τα πανιά πιο πολύ μπελάς θα είναι παρά...»

«Μη χάνουμε χρόνο», είπα και βγήκα πρώτη απ' την αυλόπορτα στον δρόμο.

Όπως ζήτησα, μπροστά είχε καθίσει ο Λάζαρος με τον μεσόκοπο χαμάλη, και πίσω, σε μια κουρελού, βολευτήκαμε εγώ κι ο γιος του αχθοφόρου. Κάθε φορά που περνούσαμε κάτω απ' τις λάμπες της δημαρχίας, με παρατηρούσε με την άκρη του ματιού του γεμάτος περιέργεια και φόβο. Τα σώματά μας ήταν πολύ κοντά κι αυτό του προξενούσε μια επιπλέον αμηχανία.

Όταν πλησιάζαμε, ο νεαρός τόλμησε να ανοίξει το στόμα του.

«Πού πηγαίνουμε, κυρά;»

«Στο Θεαγένειο, στο ελληνικό νοσοκομείο», του απάντησα κι έστρεψα το βλέμμα μου έξω απ' την καρότσα.

Δεν είχα καιρό για εξηγήσεις. Πλήρωνα και απαιτούσα σιωπή και εχεμύθεια. Οι ώρες σου, ακριβέ μου, ήταν μετρημένες. Είναι άστοχο να λέω ώρες, ό,τι απέμενε απ' τη ζωή σου ήταν λεπτά, αφού η θάλασσα ήταν πια πολύ κοντά.

Πλησιάζοντας στο νοσοκομείο, κόψαμε φόρα. Ο Λάζαρος σήκωσε ψηλά το χέρι του με το λαδοφάναρο κουνώντας το πέρα δώθε. Σε λίγο είδαμε ένα φως να κουνιέται στην άκρη του δρόμου με τον ίδιο τρόπο. Ο αραμπάς σταμάτησε σε μια παράπλευρη πόρτα. Πετάχτηκα από την καρότσα αδιαφορώντας για το φόρεμά μου, που σύρθηκε στα χώματα. Στο μεταξύ ο Λάζαρος μου έκανε νόημα να σταθώ στην άκρη του πεζοδρομίου και να περιμένω.

Ο άνθρωπος με το φανάρι μάς πλησίασε.

«Είσαι η μαντάμ για τον σακάτη;» ρώτησε κοφτά.

«Η ίδια», του απάντησα.

«Πρώτα τον παρά!» είπε χωρίς δεύτερη κουβέντα.

Έκανα νόημα στον Λάζαρο να κάνει αυτό που είχαμε συμφωνήσει. Δεν είχα καμιά όρεξη να πλησιάσω περισσότερο τον νυχτοφύλακα, που η αναπνοή του μύριζε πύσμα.

Ο αμαξάς μου έβγαλε απ' τη ζώνη το πουγκί που του είχα εμπιστευτεί και του το έδωσε.

Εκείνος το κούνησε δίπλα στο αυτί του για να ακούσει τον ήχο, να βεβαιωθεί για το περιεχόμενο. Γύρισε κατόπιν και με κοίταξε.

«Ελπίζω να 'χεις συνεννοηθεί με τον γιατρό».

«Ξέρουν όλοι», τον έκοψα, «κουνήσου τώρα!»

Έγειρε λίγο το κεφάλι υπάκουα κι ύστερα ζήτησε απ' τους άντρες να τον ακολουθήσουν. Ο Λάζαρος τον χτύπησε με το δάχτυλο στον ώμο.

«Δύο σου είναι αρκετοί, δεν μπορώ ν' αφήσω μόνη τη δεσποινίδα στα σκοτάδια!»

«Χαμάληδες φαίνονται, οπότε δύο είναι αρκετοί. Εσείς εκεί, ακολουθάτε! Στις μύτες θα πατάτε και τσιμουδιά! Αν ακούσετε βόγκους, μη σταθείτε, σε νοσοκομείο είμαστε, διάολε!»

Προχώρησαν και χάθηκαν πίσω απ' την πλαϊνή αυλόπορτα. Απέφυγα το βλέμμα του Λάζαρου, που είχε ακουμπήσει το αναμμένο φανάρι στην καρότσα.

«Δεσποινίς Λεύκα, είσαι σίγουρη γι' αυτό που πάμε να κάνουμε;»

Έστρεψα το βλέμμα και τον κοίταξα αυστηρά, όπως όταν παραμελούσε να ξυστρίσει τ' άλογα ή όταν ξεχνούσε αγρασάριστα τα αξόνια της βικτόριας κι έτριζαν.

«Αυτός το ζήτησε, σ' το 'πα εξαρχής».

«Αυτός είναι ανήμπορος και στο σώμα και στο μυαλό».

«Μυαλό σαν το δικό του δε χαλάει, μην το ξαναπείς αυτό! Αν δεν τον πάρουμε τώρα, σε λίγες μέρες θα έχει λιώσει στο κρεβάτι».

«Είναι φονικό, κυρά, ξανασκέψου το».

«Αυτό το αποψινό, που με βοηθάς μες στα σκοτάδια, ίσως κάποτε σε βάλει στον παράδεισο...» σχολίασα μειδώντας.

«Αυτά μην τα περιγελάς, δεσποινίς, να χαρείς».

Πήρε μια βαθιά ανάσα κι έβγαλε απ' την τσέπη του την ταμπακιέρα.

«Δώσ' μου κι εμένα», είπα και άπλωσα το χέρι. «Εδώ

δε μας βλέπει κανείς. Κι αν περάσει κάποιος και δει ότι φουμάρω βραδιάτικα κάτω απ' τη λάμπα, θα με περάσει για κοκότα».

Για αρκετή ώρα ούτε μιλούσαμε ούτε κοιταζόμασταν. Μόνο οι καπνοί μας συναντιόντουσαν, όπως τους φυσούσαμε ο ένας στον άλλο.

«Τα δικά σου τα λεφτά, Λάζαρε, θα τα πάρεις όταν τελειώσουμε», του είπα κάποια στιγμή.

«Μην ανησυχείς, ξέρω με ποιαν έχω να κάνω».

Η αναμονή έμοιαζε ατελείωτη. Από τον επάνω όροφο της πτέρυγας ακουγόταν θόρυβος, ενώ το φως μιας λάμπας άλλαζε παράθυρα πίσω από τις κουρτίνες.

«Λάζαρε», είπα κάποια στιγμή, «πόσα χρόνια τον ξέρεις τον κύριο Μιχαήλ;»

«Πολλά, γιατί με ρωτάς;»

«Τώρα που 'ρχεται το τέλος, πες μου δυο λόγια δικά σου γι' αυτόν».

Έριξε τη γόπα του τσιγάρου στο λιθόστρωτο και την πάτησε.

«Δεν τα καταφέρνω στα λόγια».

«Πες, οι δυο μας μιλάμε».

«Να... καλός άνθρωπος, δεσποινίς... Αν είχα πει καμιά ρακή, ίσως σου 'λεγα και κάτι παραπάνω, καμιά τρέλα απ' αυτές που κατεβάζει το πιετό».

«Τη θέλω μια τρέλα, απόψε ειδικά τη χρειάζομαι...»

«Να, τζάμπα θα τον ρίξουμε στα κύματα, δε θα πεθάνει. Ο Αϊ-Νικόλας, να ξέρεις, θα βουτήξει στα μαύρα τα νερά και θα τον σώσει».

Δεν ξέρω γιατί αυτά που άκουσα για την καλοσύνη σου με ενόχλησαν. Σαν να έβγαινε στη φόρα ένα μυστικό που

ήθελα να μείνει κρυφό για πάντα ή, ακόμη χειρότερα, σαν μια αλήθεια που ήταν χρόνια μπροστά μου κι εγώ δεν μπορούσα να τη διακρίνω.

Ευτυχώς ακούστηκαν βήματα απ' τον περίβολο του νοσοκομείου. Ξεχώρισαν δυο σκιές που πλησίαζαν στη μισάνοιχτη αυλόπορτα, που έστεκε μαγκωμένη. Πατέρας και γιος ψιθύριζαν μεταξύ τους κοφτές φράσεις. Ο ένας έδινε οδηγίες στον άλλον για τις λακκούβες και για τη μισάνοιχτη πόρτα, για το πώς έπρεπε να περάσουν από εκεί το κρεβάτι. Ήταν έμπειροι αχθοφόροι, η ικανότητά τους ξεχώριζε ακόμη και στο σκοτάδι, απ' το πώς σε κουβαλούσαν στο σιδερένιο σου κρεβάτι. Μιχαήλ μου, ήσουν ένα ακριβό φορτίο, που το πρόσεχαν σε κάθε τους βήμα. Ευτυχώς γι' αυτούς, είχαν έγκαιρα εννοήσει πόσο πολύτιμος ήσουν για μένα.

Όσο και να είχα προετοιμαστεί, το γυμνό σου κρανίο, που προεξείχε απ' την κουβέρτα, με αναστάτωσε. Πλησίασα χωρίς να το καλοσκεφτώ και σου χάιδεψα το κούτελο, ήταν απρόσμενα κρύο.

«Στην καρότσα τώρα, με πολλή προσοχή!» πρόσταξε ο Λάζαρος χαμηλόφωνα.

Πατέρας και γιος σήκωσαν το κρεβάτι σου με σίγουρες κινήσεις δίχως να το γείρουν στο ελάχιστο. Ο Λάζαρος είχε ανέβει πρώτος επάνω κι έδινε οδηγίες πώς να το στερεώσουν. Αφού τέλειωσαν, χωρίς πολλές καθυστερήσεις, πέρασαν στις θέσεις μπροστά κι έπιασαν τα χαλινάρια. Ο Λάζαρος είχε απλώσει το χέρι και με περίμενε πάνω στην καρότσα. Ένωσα την παλάμη του ζεστή και σίγουρη, αφήθηκα και χωρίς να το πολυκαταλάβω βρέθηκα να πατάω στα φαγωμένα μαδέρια.

«Κάθισε τώρα στην κουρελού», μου υπέδειξε, «την έχω απλώσει δίπλα στο κρεβάτι».

Ακολούθησα την εντολή του και βρέθηκα τόσο κοντά στο πρόσωπό σου. Τη χρωστούσα μια υπακοή στον αμαξιά μου ύστερα από τόσα χρόνια που με υπηρετούσε, όπως σε σένα χρωστούσα τη ζωή μου, ή μάλλον τη μεταστροφή της.

«Κρατηθείτε!» ακούστηκε μια φωνή από μπροστά.

«Ξεκίνα αργά!» κατάφερα να πω κι έβαλα το χέρι μου κάτω απ' την κουβέρτα για να βρει το δικό σου.

Η θάλασσα δεν ήταν μακριά, δυο στροφές και μια μεγάλη κατηφόρα. Περάσαμε μπροστά απ' το εκκλησάκι της Αγίας Σολομονής, που έχει το αγίασμα. Απ' το ανοιχτό παράθυρο ξεχώριζε ένα αναμμένο κερί, που μάλλον έκαιγε μονάχο του. Αναρωτήθηκα γιατί η δική σου έξοδος να μην έχει λύχνο ή έναν ύμνο. Όταν σ' το ρώτησα, πριν λίγες μέρες, ίσα που κατάφερες να μου ψιθυρίσεις: *Υπάρχει πιο καλός ψαλμός απ' τα κύματα;*

Έσκυφα, θυμάμαι, και σε φίλησα δίνοντας την υπόσχεση να πραγματοποιήσω αυτό που ποθούσες, μια εξόδιο ακολουθία με χορωδία τα μαύρα νερά.

Πριν καλοδούμε τη θάλασσα, την ακούσαμε και μυρίσαμε την αλμύρα της. Φυσούσε νοτιάς απ' την είσοδο του κόλπου και είχε φουσκονεριά.

«Πού είναι η βάρκα;» ρώτησα τον Λάζαρο χωρίς να αφήσω το χέρι σου.

«Εκεί στον μόλο, θα τη δεις όταν πλησιάσουμε».

Ο αραμπάς σταμάτησε μόνο όταν η άμμος βάθυνε κι έγινε άβατη για τις ρόδες. Οι αχθοφόροι κατέβασαν την πίσω πόρτα της καρότσας.

«Κυρία», ακούστηκε δειλά η φωνή του νεαρού, «θα πρέπει να κατεβείτε, θα τον φέρουμε εμείς».

Ταράχτηκα, κι ας μην ήταν ο τελευταίος ασπασμός. Τράβηξα το χέρι μου από το δικό σου και πήρα μια βαθιά ανάσα.

Ο Λάζαρος είχε ήδη κατέβει και περίμενε να με βοηθήσει να πατήσω στην άμμο. Το δέχτηκα, γιατί ήξερα πως η ζωή μας με τον αμαξά από δω και πέρα θα ήταν αλλιώς, αφού δε θα μπορούσα να δείχνω αλύγιστη σαν σιδερόβεργα όπως παλιά. Στο εξής θα γινόμουν όλο και λιγότερο αυστηρή, φοβισμένη περισσότερο από ποτέ, και θα βασιζόμουν στη γριά Αρετή και στον Λάζαρο.

Ξεκινήσαμε ως μια μικρή πομπή, που κατευθυνόταν προς τον μικρό ξύλινο μόλο. Γύρω μας ερημιά, εκείνη η πλευρά του κόλπου είχε μόνο αποθήκες και ερείπια από έναν παλιό ταρσανά, εκεί όπου γεννοβολούσαν όλα τα ποντίκια της ακτής. Πάνω μας το φεγγάρι, άλλοτε το έκρυβαν τα σύννεφα κι άλλοτε μισαδάκι σαν να 'θελε συνωμοτικά να σ' αποχαιρετήσει. Θυμάμαι, φορούσα τα μποτίνια μου και πίεζα με μανία τα πόδια στην άμμο, σαν τάχα να έφταιγαν εκείνα και γι' αυτό τα έκανα να πονάνε.

Μπροστά πήγαινε ο Λάζαρος κρατώντας το κλεφτοφάναρο, ακολουθούσαν οι βαστάζοι που κουβαλούσαν το κρεβάτι σου, και πίσω εγώ, που δεν ήμουν η χήρα σου. Ήμουν μόνο η Λεύκα, θλιμμένη και χαμένη στις ημέρες λίμνες του μυαλού σου και στις δικές μου τις στεγνές γούρνες, η Λεύκα σου η απαρηγόρητη.

Όταν ακουμπήσαμε το σώμα σου στον πάτο της βάρκας, ο Λάζαρος πλήρωσε τους βαστάζους κι εκείνοι χάθηκαν μες στη νύχτα. Πρόσεξα πως είχε βγάλει το σακάκι

του και είχε μείνει με το γιλέκο. Τον είχα δει κι άλλες φορές να κάνει κουπί, εκείνη τη μέρα όμως, που κάπως φούσκωνε το κύμα, θα δυσκολευόταν το δίχως άλλο.

«Θέλω να είμαι δίπλα του», είπα.

Εκείνος γύρισε και με κοίταξε.

«Θα καθίσεις εκεί που θα σου πω εγώ, γιατί αλλιώς θα ῥθουμε τούμπα και θα φουντάρουμε. Η βάρκα δεν είναι άμαξα».

Άκουσα αυτό που μου ζήτησε, κούνησα το κεφάλι μου, και την ώρα που σήκωνε την άγκυρα κοίταξα προς την ακτή. Το σιδερένιο σου κρεβάτι ήταν άδειο και παρατημένο στην άμμο. Είχες απαλλαγεί από το κέλυφος που σε είχε φυλακίσει και σε βασάνιζε για καιρό.

«Είσαι ελεύθερος τώρα», σου είπα και σε κοίταξα τρυφερά έτσι όπως ήσουν κουκουλωμένος με την κουβέρτα.

Είχες τα μάτια ανοιχτά, κοίταζες τ' άστρα, δε μιλούσες, μόνο κοίταζες.

Ξαφνικά ο Λάζαρος παράτησε τα κουπιά και σήκωσε ένα τριγωνικό πανί.

«Είμαστε τυχεροί», είπε. «Ο αέρας γύρισε πρύμος και δεν τα έχουμε ανάγκη».

Δεν μπορώ να πω ότι μ' ένοιαξε, δεν είχαμε κάποιον προορισμό, ένα νησί, κάτι... Θέλαμε μόνο να φύγουμε μακριά απ' την ακτή, να πάμε πιο βαθιά στα μαύρα νερά, να πλεύσουμε σ' έναν θάνατο δίχως συντεταγμένες.

Για λίγη ώρα ακούγαμε μόνο το πλατάγισμα απ' το πανί, όπως το τέντωνε ο αέρας και μας έσπρωχνε στο βάθος του σκοταδιού.

«Κάπου εδώ είμαστε καλά», είπε κάποια στιγμή ο Λάζαρος κι άρχισε να ψάχνει κάτω απ' το κάθισμά του.

Έπιασε στα χέρια του χαλκιάδες κι αλυσίδες. Ανέσυρε απ' τον πάτο και δυο μεγάλα βαρίδια, τέτοια που χρησιμοποιούν στις πλάστιγγες στα εμπορικά, κάτω στα λαδάδικα. Τον παρατηρούσα τρομαγμένη. Είχαν περάσει κάμποσοι μήνες που δεν μπορούσες να σταθείς στα πόδια σου να περπατήσεις. Μες στη θολούρα της αρρώστιας πίστευες όμως πως μπορούσες να κολυμπήσεις. Έτσι νόμιζες, πως θα έπεφτες στη θάλασσα και ως εκ θαύματος θα κουνούσες πόδια και χέρια και θα κολυμπούσες, όπως στην κοιλιά της μάνας σου. Περίμενες πως έτσι θα ξαναζούσες. Τώρα ένας αμαξιάς σου δένει βαρίδια στα πόδια, και εσύ κοιτάς τ' άστρα.

«Μα είναι απαραίτητο;» ρώτησα ξαφνικά τον Λάζαρο υψώνοντας τη φωνή.

«Έλα στα συγκαλά σου, δεσποινίς. Αν δεν το κάνω, αύριο μεθαύριο θα μας καλέσουν οι τζανταρμάδες⁵ και θα μας χώσουν στο μπουντρούμι. Έτσι θα γίνει, όπως σ' το λέω. Σου το 'πα εξαρχής να διαλέξεις: ή στη θάλασσα δεμένος με πέτρα ή στο χώμα, άλλη λύση δεν έχει».

«Αυτός ήταν που διάλεξε!»

«Τότε καλό του κατευόδιο και χαιρετίσματα στα φύκια».

«Πάψε!» του φώναξα και ξέσπασα σε κλάματα.

Μου 'ριξε μια συμπονετική ματιά και περίμενε λίγο να πάρω μιαν ανάσα.

«Δεν έχεις παράπονο από μένα, έτσι δεν είναι; Ήμουν δίπλα σου σ' όλα, και στα γνωστικά και στις παραξενιές σου. Αυτό που κάνουμε τώρα μόνο έτσι μπορεί να γίνει».

Κούνησα βουβά το κεφάλι και τον άφησα να σηκώσει

5. Οι χωροφύλακες.

την κουβέρτα, να περάσει τους χαλκάδες γύρω απ' τους αστραγάλους σου και να τους ενώσει με τις αλυσίδες. Είδα τότε τα νύχια σου στα πόδια, που ήταν άκοπα, και ντράπηκα που θα έφευγες έτσι αφρόντιστος.

Η βάρκα άρχισε να τραμπαλίζεται πέρα δώθε. Ο Λάζαρος μάζεψε το πανί και κάθισε στο ξύλο της πρύμνης ανάβοντας τσιγάρο.

«Δεσποινίς, όταν θα το έχω καπνίσει, όλα θα πρέπει να τελειώνουν, σύμφωνα;»

Έσκυφα πάνω απ' το κεφάλι σου κι άρχισα να σου ψιθυρίζω. Γρήγορα κατάλαβα πως δεν μπορούσες να μ' ακούσεις.

«Ηρθε η ώρα να κολυμπήσεις, Μιχαήλ, όπως το θέλησες. Εσένα σου ταιριάζει το νερό κι όχι τα χώματα που λερώνουν. Δίκιο είχες για άλλη μια φορά. Σου εύχομαι, όπως θα κατεβαίνεις, να προλάβεις να χαϊδέψεις λίγα φύκια του βυθού. Να δώσεις και χαιρετισμούς στον καπετάν Νέμο! Ξέρεις εσύ, ακριβέ μου. Μην ξεχάσεις να τον αναζητήσεις εκεί...»

Σε φίλησα, το σάλιο σου δεν είχε γεύση. Στάθηκα όρθια στη βάρκα και πήρα μια βαθιά ανάσα.

«Κάνε ό,τι πρέπει», είπα στον Λάζαρο και ζάρωσα σε μια γωνιά.

Στην αρχή κρέμασε το μισό σου σώμα έξω απ' τη βάρκα, και είδα το πίσω μέρος του κεφαλιού σου να έχει ήδη βραχεί. Κατόπιν σήκωσε τα πόδια σου, που είχαν δεμένα τα βαρίδια.

Ήσουν πια στο νερό και βυθιζόσουν. Δεν ακούστηκε κανένας βόγκος, ούτε κλάμα ούτε κάποιου κύματος συγκίνηση και ταραχή.

Εκείνο το βράδυ δεν έκλαψα άλλη φορά, ούτε ξαναμίλησα. Βγήκαμε στη στεριά και φροντίσαμε να εξαφανίσουμε όλα τα ίχνη, κυρίως όμως το κρεβάτι σου. Δεν ήμασταν πια μαζί, Μιχαήλ, όμως ο νους μου σε αποζητούσε. Σε φαντάστηκα να σε χαϊδεύουν με τα πλοκάμια τους άγνωστα χταπόδια και ζήλεψα.

Περπατήσαμε με τον αμαξά ως το σπίτι δίχως να συναντήσουμε ψυχή. Εγώ χωρίς τον άνθρωπό μου κι εκείνος ένας αμαξάς δίχως άλογα.

Η ζωή μου, σου το ορκίζομαι αυτό, χωρίζεται στο πριν σε γνωρίσω και στο μετά. Σαν να ήσουν ο Χριστός κι έκοψες τον χρόνο με το μαχαίρι, πριν και μετά την παρουσία σου, μόνο που εσύ δεν αναστήθηκες. Έμεινες για πάντα στον βυθό του Θερμαϊκού, εκεί όπου δεν υπάρχει εκείνος ο βράχος να τον μετακινήσει άγγελος Κυρίου και να εγερθείς, να έρθεις και πάλι να με βρεις, να μου δείξεις τις πληγές σου. Δεν ήσουν ο Χριστός, Μιχαήλ, ήσουν μόνο ένας απ' τους πολλούς ταπεινούς αυτού του κόσμου.

Μήνες μετά που έφυγες, άρχισα να πηγαίνω κάποια μεσημέρια με τον Λάζαρο σε μια μικρή παραλία, στο Καραμπουρνάκι.⁶ Εκεί τον βάζω να παραφυλάει σε κάποια απόσταση, φοράω το μπανιερό και βουτάω. Είναι εκείνα τα ίδια τα νερά του τάφου σου, έτσι καμιά φορά νιώθω πως ξαναμπαίνεις μέσα μου.

6. Το μικρό Καραμπουρνάκι, αλλιώς Μικρό Έμβολο, ακρωτήριο στην περιοχή της Καλαμαριάς.